

Het notariaat tijdens de Tweede Wereldoorlog

Het notariaat - uitzonderingen daargelaten - heeft tijdens de bezetting gefaald, zo blijkt uit het promotieonderzoek van Raymund Schütz, dat eind 2016 verscheen onder de titel *Kille mist. Het Nederlandse notariaat en de erfenis van de oorlog*. Ruim de helft van de Nederlandse notarissen heeft meegewerkt aan de onteigening en doorverkoop van Joods onroerend goed: zij verzorgden de overdracht, voorzagen de akte van hun stempel en daarmee werd het onrecht definitief notarieel vastgelegd. Na de oorlog werd de kwestie in de doofpot gestopt. Er volgde een overeenkomst met de minister van Justitie om de notarissen niet te vervolgen als zij een deel (60%) van hun inkomsten over de 'Joodse transacties' afstonden aan goede doelen: Joods Maatschappelijk Werk (JMW) en Stichting 1940-1945.

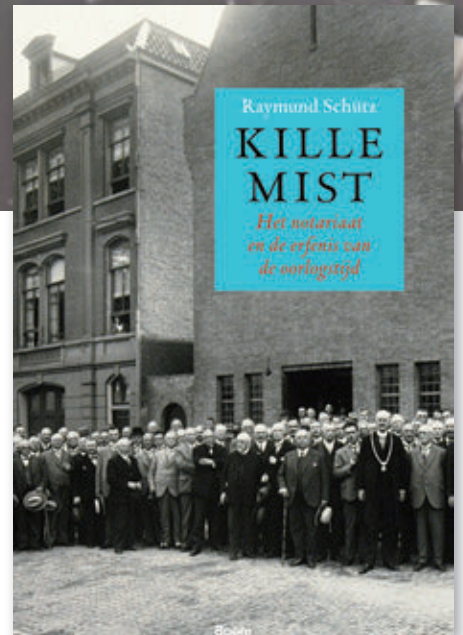
Door Jan Driever

Toen de oorlog begon, waren er 854 notarissen in Nederland. Zij waren vrijwel allen lid van de Broederschap der Notarissen in Nederland. Volgens de wet op het Notarisambt mocht een notaris in bepaalde gevallen zijn dienstverlening weigeren. Hij was dit zelfs verplicht als het resultaat van zijn handelen, de akte, bijvoorbeeld strijdig was met de openbare orde of de goede zeden. Hetzelfde gold als de eer en waardigheid van het notarisambt in het geding dreigden te komen. De bedoeling van de wet was om te voorkomen dat de notaris zou meewerken aan de totstandkoming van onrecht, maar de wet bood geen duidelijk antwoord voor de situatie tijdens de bezetting: een vreemde macht die een deel van de burgers op racistische gronden ontrechtte. Ondanks het feit dat mede-

werking aan het formaliseren van onrecht het zwaarst denkbare notariële vergrijp is, heeft een zeer groot aantal notarissen meegewerkt aan de ontrechting van de Joden en het hoofdbestuur van de Broederschap speelde daarbij een spilfunctie.

De roof van Joodse bezittingen

De Duitse bezetter heeft de Joden systematisch beroofd van alle bezittingen die van waarde waren. In *Tsedeka. Een halve eeuw Joods Maatschappelijk Werk in Nederland* (1997) geeft Isaac Lipschits een helder overzicht van deze stapsgewijze roof. In ondernemingen met een Joods belang werden bewindvoerders aangesteld met de bevoegdheid de onderneming te liquideren of te vervreemden, waarna het geld in Duitse handen verdween;

contant geld, cheques en banktegoeden moesten worden gestort op een rekening bij de 'roofbank' Lippmann, Rosenthal & Co. (Liro) in Amsterdam, waar ook alle effecten in depot moesten worden gegeven; onroerende goederen en daarop gegronde rechten (grondbezit, huizen en hypotheeken) van Joden werden onteigend; waardevolle verzamelingen, kunstvoorwerpen en voorwerpen van platina, goud en zilver (uitgezonderd 'gebitvullingen in persoonlijk gebruik') moesten worden ingeleverd; vorderingen op derden, inclusief afgesloten verzekeringen, moesten bij Liro worden aangemeld, waarna de polissen werden afgekocht en het geld verdween. Wat de Joden op weg naar de Duitse vernietigingskampen nog aan bezittingen hadden, werd hen in het doorgangskamp Westerbork door vertegenwoordigers van Liro afgenomen; wat zij

Het filiaal van Lippmann, Rosenthal & Co. in Westerbork (Beeldbank WO2-NIOD).

Hoge Raad alle overheidsmaatregelen – inclusief de tegen de Joden uitgevaardigde verordeningen – loyaal uit te voeren en het persoonlijk geweten bij de ambtsuitoefening niet mee te laten wegen. Alle notarissen, ook de niet-leden van de Broederschap, werden steeds via circulaire en het *Correspondentieblad*, het orgaan van het notariaat, nader geïnfor-

meerd over de regelgeving en hoe daarmee moest worden omgesprongen.

'Het Hoofdbestuur protesteerde niet toen de Joodse collega's werden ontslagen en toen het notariaat werd geconfronteerd met de arisering van het Joodse vermogen, eigendommen en onroerend goed, werd niet gearzeld of op de rem getrapt.' Volgens Schütz heeft dat er toe geleid 'dat de uitvoering van de anti-Joodse verordeningen actief en tot in detail door het Hoofdbestuur werd gefaciliteerd. In de praktijk werden, waar het de Joodse cliënten betrof, alle notariële kerncompetenties geschonden: het bewaken van de rechtszekerheid en de rechtsgelijkheid, evenals de notariële onpartijdigheid en onafhankelijkheid. Bovendien sneuvelde de notariële geheimhoudingsplicht ten aanzien van Joden.'

De verkoop van Joods onroerend goed

Joden moesten uiterlijk 15 september 1941 aangifte doen van hun onroerend goed, waarna het onder beheer kwam van de *Niederländische Grundstücksverwaltung* (NGV) in Den Haag, een door de bezetter opgerichte roofinstelling. De NGV besteedde het beheer over de geconfisqueerde goederen uit aan Nederlandse firma's, in

De Broederschap riep de notarissen op om alle overheidsmaatregelen – inclusief de tegen de Joden uitgevaardigde verordeningen – loyaal uit te voeren

in hun huizen hadden achtergelaten, werd door de Duitse bezetter of anderen geroofd; wat zij aan gouden of zilveren 'gebitvulling in persoonlijk gebruik' nog overhielden, werd hen na hun dood afgenomen.

De totale waarde van het in Nederland geconfisqueerde bezit van Joden wordt geschat op ten minste 1 miljard gulden (in de toenmalige waarde). Onderdeel van deze roof was dat Joodse eigenaren het eigendomsrecht over hun onroerend goed werd ontnomen.

De houding van de Broederschap der Notarissen

Bij de leden van de Broederschap bestond behoefte aan nadere voorlichting over hoe om te gaan met de door de bezetter uitgevaardigde verordeningen. Het Hoofdbestuur van de Broederschap besloot eind 1940 om proactief te gaan samenwerken met de overheidsorganen om een soepele uitvoering van de regelgeving mogelijk te maken. Nadat de Hoge Raad in 1942 had gesteld dat de door de Duitsers uitgevaardigde verordeningen 'onder de huidige omstandigheden' als Nederlandse wetgeving golden, werd echter de onafhankelijke positie van het notariaat ten opzichte van de overheid opgegeven. De Broederschap riep de notarissen op om overeenkomstig het arrest van de

de meeste gevallen aan het administratiekantoor *Nobiscum* en het *Algemeen Nederlands Beheer van Onroerende Goederen* (ANBO). Beide kantoren waren van NSB-huize en ze benoemden op hun beurt onderbeheerders. De beheerde panden mochten worden 'vervreemd', d.w.z. namens de NGV worden verkocht. Na de panden in beheer te hebben genomen, werden ze in de verkoop gedaan. Bij de ontrecting van de Joden hebben de notarissen een belangrijke rol gespeeld: zij formaliseerden dit door de aktes te passeren van doorverkocht Joods onroerend goed.

De rol van notarissen

De herkomst van ANBO-panden was bij het notariaat bekend. Om de herkomst te verhullen, werd het pand, via de notaris, eerst verkocht aan een stroman. Op de akte stond nog wel de naam van de Joodse eigenaar. Vervolgens werd het pand door de tussenpersoon doorverkocht aan een particulier. Op de akte stond de naam van de stroman en ontbrak de naam van de oorspronkelijke Joodse eigenaar. Zo werd verhuuld dat het om Joods bezit ging. De notaris had zo twee akten gepasseerd en kreeg dus twee keer betaald.

De meeste notarissen handelden volgens het 'principe van notariële lijdelijkheid': feiten zoals die worden gepresenteerd bij de notaris werden geaccepteerd als waarheid. Het was niet aan de notaris om omissies aan de kaak te stellen, zij hadden geen leidende functie, en waren dus ook niet verantwoordelijk voor de inhoud van de overeenkomst. Zij hielden zich alleen bezig met het exact vastleggen en bewaren van de transactie en daarmee legden ze de verantwoordelijkheid voor hun handelen bij de personen die de overeenkomst sloten.

Doordat er bij de transacties naast de officiële en bij de notaris geregistreerde prijs vaak zwart werd bijbetaald, is moeilijk in te schatten wat de verkoop van de Joodse huizen heeft opgebracht. Gedurende de bezetting werden ongeveer 10.000 Joodse panden doorverkocht met een totale waarde van 150 miljoen gulden, omgerekend naar nu 750 miljoen Euro. De opbrengst van de verkoop van de panden ging na aftrek van notariskosten (in totaal naar schatting 1 miljoen gulden, toenmalige waarde) en 5% belasting (in totaal 5 miljoen gulden, toenmalige waarde, waarvan na de oorlog slechts een klein deel werd gerestitueerd) naar de Duitse autoriteiten.

De zuivering van het notariaat

Kort na de bevrijding deed Jo Spier, de broer van de Amsterdamse notaris Eduard Spier, de Broederschap het voorstel om het door de notarissen aan de 'Jodentransporten' verdiende honorarium aan een Joodse instelling te doen toekomen. Het Hoofdbestuur van de Broederschap ontkende echter elke verantwoordelijkheid van het notariaat en stelde: 'Het Hoofdbestuur ziet het maken van transporten van onroerende goederen van Joden, van ontbonden verenigingen en dergelijke niet als op zichzelf afkeurenswaardig.' Bovendien zou het weigeren mee te werken aan deze transporten hebben geleid tot Duitse represailles. De suggestie van Spier werd dan ook afgewezen: het notariaat droeg geen schuld, het was immers geheel lijdelijk geweest, en restitutie van het notariële honorarium zou gelijk staan aan schuld bekennen: de ontrecting was niet de schuld van de notarissen, maar van de Duitse verordeningen.

Het door de Broederschap ingenomen standpunt kon de minister van Justitie maar matig bekoren. Hij was van mening, dat op het Nederlandse notariaat de blaam rustte, 'dat het uit door den bezetter gepleegd apert onrecht tegenover landgenooten financieel voordeel genoten heeft.' Bovendien constateerde hij dat geen enkele notaris voor dienstweigering door de bezetter was vervolgd. Het notariaat kon volgens hem alleen van de blaam gezuiverd worden als de Broederschap haar leden met klem voorstelde het honorarium af te staan, zodat er geen wettelijke maatregel hoefde te volgen.

De afkoop van de verantwoordelijkheid

Voor de notarissen was na de oorlog een belangrijke rol weggelegd bij het rechtsherstel – zij werden vergoed voor hun rol bij het rechtsherstel, dat nota bene door hun eigen toedoen was ontwaard – en het ministerie van Justitie voorzag veel problemen als notarissen op grote schaal zouden worden vervolgd. Voorkomen moest worden dat de notarissen door tribunalen en Bijzondere Gerechtshoven zouden worden berecht wegens economische collaboratie. De oplossing was een restitutieregeling: als de notarissen hun winsten op Joodse transacties zouden afstaan, zouden ze niet worden vervolgd voor het passeren van Joodse transportakten.

In december 1946 ging het Broederschap om en verzocht haar leden de aan de overdrachten

verdiende honoraria, verminderd met de kantoorkosten (40%), 'vrijwillig' in een fonds voor een nader aan te geven doel te storten. Lieftinck, de doorgaans weinig vrijgeveige minister van Financiën, ging er mee akkoord dat de teruggestorte bedragen in aanmerking kwamen voor aftrek bij de vermogensbelasting.

De minister van Justitie besliste vervolgens in 1947 dat de notarissen niet zouden worden vervolgd, omdat zij vrijwillig afstand hadden gedaan van een deel van hun honoraria. Een ongehoorde ingreep in de rechtsgang, een aantasting van de scheiding der machten. Daarmee zette hij de tribunen buitenspel.

Uiteindelijk zijn alleen de notarissen vervolgd die lid van de NSB of anderszins *deutschfreundlich* waren geweest of die zich daadwerkelijk aan collaboratie hadden schuldig gemaakt. Dat waren er ongeveer 20.

Niet alle notarissen die hadden meegewerkt aan de overdracht van Joodse panden waren bereid de daarvoor ontvangen honoraria terug te betalen. Een aantal weigerde en anderen betaalden slechts een gedeelte terug. Daar volgden geen sancties op: restitutie gebeurde immers op 'vrijwillige' basis.

Bestemming voor de gerestitueerde honoraria

In juli 1949 deelde het Hoofdbestuur van de Broederschap de minister van Justitie mede, dat in totaal f 456.567,33 was ontvangen. Het voorstel was om één derde van het bedrag te schenken aan Stichting Joods Maatschappelijk Werk (JMW) en twee derde aan Stichting 1940-1945. De minister werd om geheimhouding verzocht.

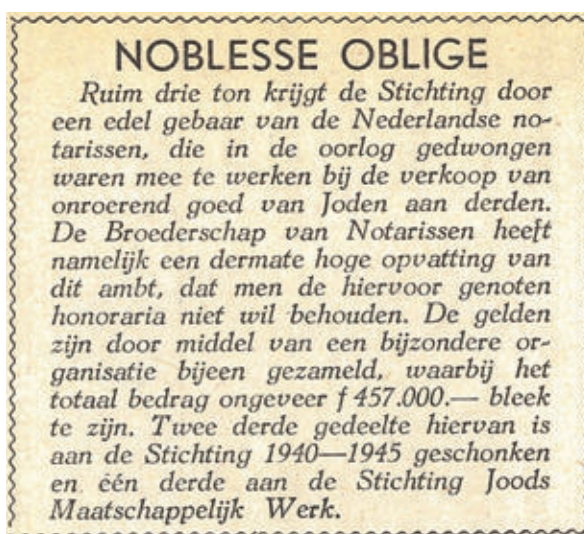
Medio 1950 ging de minister akkoord met de door de Broederschap voorgestelde verdeling. Lipschitz constateert overigens terecht dat dit een merkwaardige verdeling was, gezien het feit dat het geld was verdiend aan het passeren van akten van overdracht van geroofd Joods onroerend bezit.

In het verleden hadden giften het Bestuur van Stichting 1940-1945

herhaaldelijk voor een dilemma gesteld. Wat bijvoorbeeld te doen met de bedragen die politieke delinquenten als voorwaarde voor hun invrijheidstelling aan de Stichting moesten overmaken? Moesten die worden geweigerd? Nadat ook oud-premier Dirk Jan de Geer als voorwaarde voor invrijheidstelling was veroordeeld tot het betalen van een boete van 20.000 gulden, waarvan 4.000 gulden aan de Stichting, werd advies ingewonnen bij prof. mr. J.A. van Hamel, president van het Bijzonder Gerechtshof in Amsterdam. Na zijn toelichting besloot de Stichting de giften alleen te accepteren als de rechter een zekere morele druk had uitgeoefend op de onvoorwaardelijk vrijgelaten veroordeelde om geld te geven. Giften die door de rechtbank waren opgelegd als voorwaarde voor invrijheidstelling werden echter geweigerd. Hoewel door de minister van Justitie behoorlijk veel druk op de Broederschap der Notarissen is uitgeoefend om haar leden te adviseren de tijdens de bezetting verdiende honoraria te restitueren, kon Stichting 1940-1945 de gift van de Broederschap zonder bezwaar aanvaarden, omdat de notarissen deze honoraria 'vrijwillig' hadden gerestitueerd.

De Broederschap had aan de schenking de voorwaarde verbonden dat er geen ruchtbaarheid aan zou worden gegeven. Begin 1951 verschenen hierover echter publicaties in de dagbladen, hetgeen volgens Kersten, directeur van Stichting 1940-1945, te wijten was aan indiscretie van JMW. Naar aanleiding van deze artikelen achtte het Bestuur van JMW zich gerechtigd in het Jaarverslag over 1950 van deze schenking mededeling te doen.

Desgevraagd deelde het Broederschap het Bestuur van Stichting 1940-1945 mede er geen bezwaar tegen te hebben dat ook door Stichting 1940-1945 in haar Jaarverslag melding werd gemaakt van deze gift. Daarnaast maakte Stichting 1940-1945 hier melding van in het *Maandblad '40-'45* van maart 1951, dat onder alle (ongeveer 10.000) vrijwilligers van de Stichting werd verspreid.

Maandblad Stichting 1940-1945, maart 1951.